

PAWEŁ NOWAK

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie, Polska
Pedagogical University of Krakow, Poland

Przestrzenne zróżnicowanie zaległych zobowiązań finansowych osób fizycznych w Polsce

Spatial Differentiation of Outstanding Financial Liabilities of Natural Persons in Poland

Streszczenie: Celem artykułu jest przedstawienie stopnia zadłużenia Polaków w ujęciu przestrzennym oraz próba wyjaśnienia przyczyn tego zjawiska. Wnioski z przeprowadzonej analizy wskazują, że zaległe zadłużenie jest wynikiem splotu przyczyn, spośród których dwie wydają się mieć zasadniczy charakter – są to przyczyny gospodarcze (strukturalne) i kulturowe. Przyczyny gospodarcze odnoszą się głównie do dużej liczby państwowych gospodarstw rolnych na obszarze Polski Zachodniej i Północnej w okresie przed 1989 rokiem. Natomiast przyczyny kulturowe są powiązane z pierwszymi i odnoszą się ponadto do kwestii związku z miejscem zamieszkania oraz prawem własności. Mieszkańcy Polski Zachodniej stanowią ludność napływową, słabo związaną emocjonalnie oraz prawnie z miejscem zamieszkania. Przeciwnieństwem są mieszkańcy Polski Wschodniej, którzy często są związani z tym samym miejscem od pokoleń. Nie bez znaczenia są również aspiracje wpływające na zachowania finansowe ludności, kształtowane przez sąsiednie kraje. Bogate Niemcy kreują inne (wyższe) standardy konsumpcji na zachodzie Polski, aniżeli niezamożna Ukraina na wschodzie. W artykule wykorzystano elementy analizy historycznej oraz posłużono się badaniem związków przyczynowo-skutkowych. Informacje w nim zawarte pochodzą z opracowań naukowych oraz raportów na temat zaległego zadłużenia w latach 2007–2017. Ze względu na złożoność podjętych zagadnień ustalenia w artykule mają głównie charakter kierunkowy i stanowią punkt wyjścia do dalszych pogłębianych badań.

Abstract: The aim of the article is to present the degree of indebtedness of Poles in spatial terms and to explain the causes of this phenomenon. The conclusions from the analysis show that the overdue debt is the result of a combination of causes, two of which seem to be essential – these are economic (structural) and cultural reasons. Economic reasons relate mainly to a large number of state-owned farms in Western and Northern Poland in the period before 1989. On the other hand, cultural causes are related to the first and also relate to the issue of connection with the place of residence and ownership. The inhabitants of Western Poland constitute an immigrant population, poorly emotionally and legally bound with the place of residence. The opposite are the inhabitants of Eastern Poland, who are often associated with the same place for generations. Aspirations affecting the financial behaviour of the population, shaped by neighbouring countries, are not without significance. Rich Germany creates other (higher) consumption standards in the West of Poland, rather than poor Ukraine in the East. The article uses causal relationships and elements of historical analysis. The information in it comes from scientific studies and reports on overdue debt in 2007–2017. Due to the

complexity of the issues undertaken, the findings in the article are mainly of a directional nature and constitute a starting point for further in-depth research.

Słowa kluczowe: kredyty; kultura oszczędzania; kultura pożyczania; państwowe gospodarstwa rolne; zaległe zadłużenie

Keywords: culture of saving; lending culture; loans; overdue debt; state farms

Otrzymano: 25 lutego 2019

Received: 25 February 2019

Zaakceptowano: 8 maja 2019

Accepted: 8 May 2019

Sugerowana cytacja/ Suggested citation:

Nowak, P. (2019). Przestrzenne zróżnicowanie zaległych zobowiązań finansowych osób fizycznych w Polsce. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 33(3), 58–69. doi: 10.24917/20801653.333.4

WSTĘP

Dostępne dane wskazują na duże różnice pod względem zaległości płatniczych między Polską Zachodnią i Wschodnią. Skrajnymi przypadkami są województwa: zachodniopomorskie i podkarpackie. W zachodniopomorskim zaległości płatnicze na koniec 2017 roku miało 105 osób na 1000 dorosłych mieszkańców (podobnie jak w województwie lubuskim – najwięcej w kraju), natomiast w województwie podkarpackim tylko 43 osoby na 1000 dorosłych mieszkańców (najmniej w kraju) (*InfoDług...*, 2018: 20). W Polsce Zachodniej oraz w województwach kujawsko-pomorskim i warmińsko-mazurskim co dziesiąty dorosły mieszkaniec ma przeterminowane płatności. Tymczasem na Podkarpaciu, Podlasiu i w Małopolsce niesolidnych dłużników jest dwa razy mniej. Stanowią oni ok. 5% dorosłych mieszkańców regionu. Zróżnicowana jest także sytuacja społeczna regionów. Najlepszą sytuację społeczną, opartą na poczuciu bezpieczeństwa, stabilności, więziach społecznych i zadowoleniu, ma województwo podkarpackie, a najgorszą zachodniopomorskie (Polak, 2016: 79).

Artykuł powstał w oparciu o studia literatury przedmiotu oraz dane zastane na temat poziomu zaległego zadłużenia mieszkańców województw, pochodzące z raportów InfoDług za lata 2007–2017. Jego celem jest pokazanie poziomu zadłużenia Polaków oraz wyjaśnienie przyczyn zróżnicowania tego zjawiska w układzie przestrzennym. Wykorzystano w nim metodę logicznego rozumowania opartą na istniejących związkach przyczynowo-skutkowych. Typizacja wyodrębnionych przyczyn odwołuje się do ich powszechnie funkcjonującego podziału, na gospodarcze (strukturalne) i społeczne (kulturowe). Analizę przeprowadzono z uwzględnieniem kontekstu historycznego, wskazując na istotność osadzenia kredytobiorców w otoczeniu społecznym. Przyczyny kulturowe są nie mniej ważne od gospodarczych, ponieważ kształtują postawy i nawyki mieszkańców, mające wpływ na ich zachowania finansowe. Do porównania i wyjaśnienia przyczyn zróżnicowania zostały wzięte pod uwagę dwa województwa: zachodniopomorskie i podkarpackie, jako reprezentujące Polskę Zachodnią i Wschodnią.

CHARAKTER I POZIOM ZALEGŁYCH ZOBOWIĄZAŃ

Sporo osób fizycznych w Polsce nie reguluje w terminie zobowiązań finansowych. Dotyczyło to ponad 2 mln 550 tys. podmiotów na koniec 2017 roku (*InfoDług...*, 2018: 3).

Kwota zaległego zadłużenia regularnie rośnie – z roku na rok, mimo obiektywnie poprawiającej się sytuacji gospodarczej, przybywa osób nieregulujących terminowo swoich zobowiązań. Wyrazem dobrej sytuacji gospodarczej jest wzrost wynagrodzeń i spadek bezrobocia. Stopa bezrobocia rejestrowanego na koniec grudnia 2017 roku osiągnęła rekordowo niski poziom i wyniosła 6,6%, co stanowiło o 1,6 p.p. mniej niż rok wcześniej, a równocześnie wartość tego wskaźnika w końcu roku była najniższa od 1991 roku i ponad trzykrotnie niższa od wartości maksymalnej odnotowanej w lutym 2003 roku (20,7%). W grudniu 2017 roku zarejestrowanych w urzędach pracy było 1 081,7 tys. osób – o 253,4 tys. mniej niż rok wcześniej. Wzrost liczby pracujących zanotowano piąty rok z rzędu, a szacowana liczba pracujących w gospodarce narodowej w 2017 roku była najwyższa od 18 lat i o 427 tys. wyższa niż w roku poprzednim. Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej prognozuje utrzymanie się bardzo dobrej sytuacji na rynku pracy w latach następnych (*Rzqd...*, 2019).

Przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto w sektorze przedsiębiorstw w 2017 roku ukształtowało się na poziomie 4530,47 zł i było o 5,9% wyższe niż rok wcześniej. Wzrost wynagrodzeń zanotowano we wszystkich sekcjach PKD. Siła nabywcza przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia brutto w sektorze przedsiębiorstw w 2017 roku była o 3,9% wyższa rok do roku. Oznacza to, że wynagrodzenia rosną szybciej niż inflacja, co prowadzi do wzrostu zamożności społeczeństwa.

Wpływ na poprawę zamożności społeczeństwa mają również transfery socjalne, których udział w dochodach rozporządzalnych ludności zwiększył się głównie z powodu wprowadzenia rządowego programu Rodzina 500+. Uruchomienie programu wpłynęło na poprawę sytuacji finansowej przede wszystkim niezamożnych Polaków. W zasadniczym stopniu podniosło dochody, zlikwidowało ubóstwo i ograniczyło wykluczenie finansowe (Opolski, Gemzik-Salwach, 2016). Największą redukcję ubóstwa odnotowano w grupie rodzin z trojgiem i więcej dzieci (ponad 90%), natomiast najmniejszą w rodzinach małodzieńnych z jednym lub dwojgiem dziećmi (Szarfenberg, 2019: 7).

Wartość zaległych zobowiązań Polaków systematycznie rośnie. Według danych z raportów InfoDług wyniosła ona 4,9 mld zł (sierpień 2007), 37,03 mld zł (wrzesień 2012) i 64,49 mld zł (grudzień 2017) (*InfoDług...*, 2012; Wróbel, Stach, 2014: 311; *InfoDług...*, 2018). Niemniej jednak na dane te należy patrzeć szerzej, mając świadomość, że wzrost kwoty zaległego zadłużenia wynika także ze zmian przepisów prawa, które pozwoliły dopisywać do rejestru kolejne kategorie niesolidnych dłużników (Nowak, 2018b). Pierwsze takie rejestry pojawiły się w sektorze bankowym. W 1997 roku powstało Biuro Informacji Kredytowej (BIK), które pierwsze raporty zaczęło wydawać w 2001 roku. W 2003 roku weszła w życie ustawa z dnia 14 lutego 2003 roku o udostępnianiu informacji gospodarczych (Dz.U. z 2003 r. nr 50, poz. 424 z późn. zm.), na podstawie której utworzono biura informacji gospodarczej (BIG-i). Ustawa o udostępnianiu informacji gospodarczych określiła zasady i tryb przekazywania informacji gospodarczych dotyczących wiarygodności płatniczej przedsiębiorców i konsumentów – w tym danych o zwłóce w wykonywaniu zobowiązań pieniężnych. W 2010 roku ustawą z dnia 9 kwietnia 2010 roku o udostępnianiu informacji gospodarczych i wymianie danych gospodarczych (Dz.U. z 2010 r. nr 81, poz. 530 z późn. zm.) przeprowadzona została istotna nowelizacja przepisów dotyczących BIG-ów, która m.in. stworzyła szerszy dostęp do rejestrów. Od 2010 roku z usług BIG-ów zaczęły korzystać także osoby fizyczne, gminy i wtórni wierzyciele. Cały czas poszerzany jest zasób użytkowników

baz danych. Zgodnie z obowiązującą od 1 lipca 2015 roku nowelizacją Kodeksu karnego wykonawczego oraz ustawy regulującej działanie BIG-ów w razie nieuiszczenia przez skazanego grzywny czy należności sądowych wynikających z prawomocnego wyroku w oznaczonym terminie także sądy przekazują do biur informacji gospodarczej dane o powstaniu takiej zaległości.

Rosnące zaległe zadłużenie społeczeństwa oznacza, że coraz gorzej radzimy sobie z regulowaniem zobowiązań. Długi, które zaciągamy, przerastają nasze mentalne i finansowe możliwości. Stosunkowo łatwo ulegamy naporowi kultury konsumpcjonizmu, a zobowiązania, które w związku z implementacją tej kultury bierzemy na siebie, przerastają nasze możliwości (Bauman, 2009: 88). Nie potrafimy zarządzać domowym budżetem i mimo obiektywnej poprawy sytuacji makroekonomicznej popadamy w coraz większe kłopoty finansowe. Ma to odzwierciedlenie w rosnącym zadłużeniu w aspekcie ilościowym i wartościowym. Negatywne konsekwencje nadmiernego zadłużenia są powszechnie znane. Należą do nich wzrost zależności, pogorszenie lub rozpad stosunków rodzinnych, choroby psychiczne.

Na zaległe zobowiązania finansowe składają się długi kredytowe i pozakredytowe (alimentacyjne, niezapłacone rachunki za czynsz, media, mandaty). W sytuacji, gdy gospodarstwa domowe mają problemy finansowe, w pierwszej kolejności przestają płacić czynsz, rachunki za media, a dopiero na końcu regulować zobowiązania kredytowe. Prawna ochrona przed eksmisją skłania do zapłaty czynszu za mieszkanie na samym końcu. Zobowiązania kredytowe są wykonywane w pierwszej kolejności i wyprzedzają inne wymagalne płatności – dotyczy to zwłaszcza kredytów mieszkaniowych zabezpieczonych hipotecznie. Szkodowość hipotecznych kredytów mieszkaniowych jest najniższa spośród wszystkich kredytów konsumenckich. Udział kredytów mieszkaniowych opóźnionych w spłacie powyżej 30 dni na koniec 2017 roku wyniósł tylko 2,6% (*Raport...*, 2018: 52). Ponadto nastąpiła poprawa spłacalności kredytów mieszkaniowych w ujęciu wartościowym i ilościowym w stosunku do poprzedniego roku.

Zjawisko wypierania zaległych zobowiązań mniej wymagalnych przez bardziej wymagalne będzie widoczne w zmianie struktury zaległego zadłużenia. Tendencję tę można interpretować, pod pewnymi dodatkowymi warunkami, jako sygnał o poprawiającej się sytuacji ekonomicznej zadłużonych. Dane raportu Infodług wskazują na takie zjawisko w ostatnich latach. W 2017 roku udział zobowiązań kredytowych wyniósł 45% i zmalał w stosunku do 2016 roku o 7 p.p. z poziomu 52%.

Kolejna kwestia dotyczy przyczyn zaprzestania regulowania rachunków i roli w tym zjawisku kredytów i pożyczek. Długi kredytowe mogą być przyczyną lub skutkiem problemów finansowych gospodarstw domowych. Mogą te problemy wywoływać lub utrwalać i pogłębiać, jako efekt nieskutecznej strategii wychodzenia z kłopotów. Opierając się na podziale kredytów na dwie kategorie: dla luksusu (ang. *for convenience*) i z konieczności (ang. *for necessity*) (Szpringer, 2009: 37), tych drugich jako źródła problemów jest znacznie więcej. To znaczy, że najpierw ma miejsce pogorszenie sytuacji finansowej gospodarstwa domowego, np. z powodu śmierci, choroby, rozwodu, utraty pracy – następnie pojawiają się pożyczki u rodziny, a dopiero na końcu kredyty (pożyczki) w instytucjach finansowych. Zadłużenie kredytowe może pogłębiać trudności finansowe w długim okresie, natomiast rzadko jest ich bezpośrednią przyczyną. W bezpiecznym kredytowaniu ważna jest prawidłowa ocena zdolności kredytowej, która ogranicza pożyczanie tym, co do których wiadomo, że mogą mieć trudności ze spłatą rat (Nowak, 2018a).

Niebezpieczną praktyką jest „rolowanie” długu, czyli spłacanie starego kredytu nowym, która wpędza kredytobiorców w spiralę zadłużenia. Zapobiec temu miały przepisy ustawy o zmianie ustawy o nadzorze nad rynkiem finansowym oraz niektórych innych ustaw z dnia 5 sierpnia 2015 roku (Dz.U. poz. 1357) ograniczające wysokość opłat pozaodsetkowych. Niestety, okazały się one nieskuteczne (Kisiel, 2019). Część podmiotów omija przepisy dotyczące limitów kosztów pozaodsetkowych za pomocą refinansowania zobowiązań. Praktyka ta polega na przenoszeniu pożyczkobiorcy do innego pożyczkodawcy, który spłaca stare zadłużenie i udziela finansowania na podstawie nowej umowy (z limitem kosztów liczonym od nowa). Ograniczenia ustawowe omijane są także poprzez stosowanie umów niepodlegających przepisom regulującym kredyt konsumencki (np. sprzedaż z przyrzeczeniem odkupu, o doradztwo finansowe lub o pośrednictwo w zorganizowaniu finansowania).

Poziom zaległych płatności w ujęciu absolutnym, według stanu na koniec września 2007 roku w poszczególnych województwach, był następujący: najwyższy w województwie śląskim (7,39 mld zł), mazowieckim (5,23 mld zł) i wielkopolskim (3,36 mld zł), a najniższy w województwach świętokrzyskim (0,57 mld zł), podlaskim (0,62 mld zł) i opolskim (0,74 mld zł). Najwięcej osób zalegających z płatnościami w tym samym okresie mieszkało w województwie śląskim (320 tys.), mazowieckim (274 tys.) i wielkopolskim (204 tys.), a najmniej w województwie świętokrzyskim (46 tys.), podlaskim (48 tys.) i opolskim (50 tys.). Wielkość zaległego zadłużenia jest skorelowana dodatnio z liczbą mieszkańców – regiony o wysokim zadłużeniu cechuje równocześnie duża liczba mieszkańców. Wpływ na wysokie miejsce w rankingu województwa śląskiego wynikał, poza dużą liczbą mieszkańców, również z najwyższej kwoty średniego zaległego zobowiązania (23 102 zł). Kolejne miejsca na liście miało pod tym względem województwo mazowieckie (18 727 zł), a na końcu województwo świętokrzyskie (11 288 zł). Województwa podkarpackie i zachodniopomorskie pod względem średniego zaległego zadłużenia były do siebie zbliżone (15 407 i 15 610 zł) z wynikiem poniżej średniej krajowej (16 715 zł).

Po pięciu latach, według stanu na koniec 2017 roku, nastąpił wzrost kwoty zaległych zobowiązań oraz zmiana miejsc w rankingu województw. Najwyższą kwotę zaległych zobowiązań odnotowano w województwie mazowieckim (11,14 mld zł), śląskim (8,51 mld zł) i dolnośląskim (5,91 mld zł), a najniższą w opolskim i podlaskim (1,29 mld zł), świętokrzyskim (1,33 mld zł) i podkarpackim (1,73 mld zł) (*InfoDług...*, 2018: 17). Wciąż najwięcej dłużników miało województwo śląskie (354 tys.). Wzrosła średnia wartość zaległego zobowiązania do 25 643 zł.

Liczba osób na 1000 dorosłych mieszkańców niepłacąca w terminie swoich zobowiązań w województwie zachodniopomorskim jest dwukrotnie wyższa, aniżeli w województwie podkarpackim (zob. tabela 1). Zróżnicowanie to ma trwały charakter. Od początku publikowania danych na temat długów Polaków przez BIG InfoMonitor w 2007 roku dysproporcje między województwami utrzymują się na podobnym poziomie. Oznacza to, że u podstaw zróżnicowania leżą trwałe przyczyny, nieusuwalne w długim okresie.

Dystans dzielący województwo najlepsze i najgorsze w okresie 2012–2017 nie uległ istotnej zmianie. W 2012 roku wskaźnik zaległego zadłużenia dla mieszkańców województwa zachodniopomorskiego był ok. 148% wyższy niż dla województwa podkarpackiego. Natomiast w 2017 roku stosunek ten wyniósł odpowiednio 144%. Oznacza to, że dwa i pół razy więcej mieszkańców z regionów najgorzej obsługujących swoje

zobowiązania nie reguluje w terminie rachunków w stosunku do mieszkańców regionów o najwyższej solidności płatniczej.

Średni wskaźnik zadłużenia dla 16 województw w grudniu 2017 roku wyniósł 79,7 osoby na 1000 dorosłych mieszkańców. Wynik powyżej średniej miało dziewięć województw (zachodniopomorskie, lubuskie, dolnośląskie, kujawsko-pomorskie, warmińsko-mazurskie, śląskie, pomorskie, wielkopolskie, łódzkie), a poniżej – siedem (mazowieckie, opolskie, lubelskie, świętokrzyskie, podlaskie, małopolskie i podkarpackie).

W okresie 2012–2017 najwyższą dynamikę wzrostu liczby osób z zaległymi zobowiązaniami miały województwa: opolskie (53%), dolnośląskie (51%) i świętokrzyskie (50%), a najniższą: zachodniopomorskie (28%), małopolskie i podkarpackie (po 30%). Widać więc, że jeżeli ta dynamika utrzyma się w przyszłości, to województwo zachodniopomorskie starci pozycję lidera czarnej listy na rzecz innych województw Polski Zachodniej (lubuskiego lub dolnośląskiego).

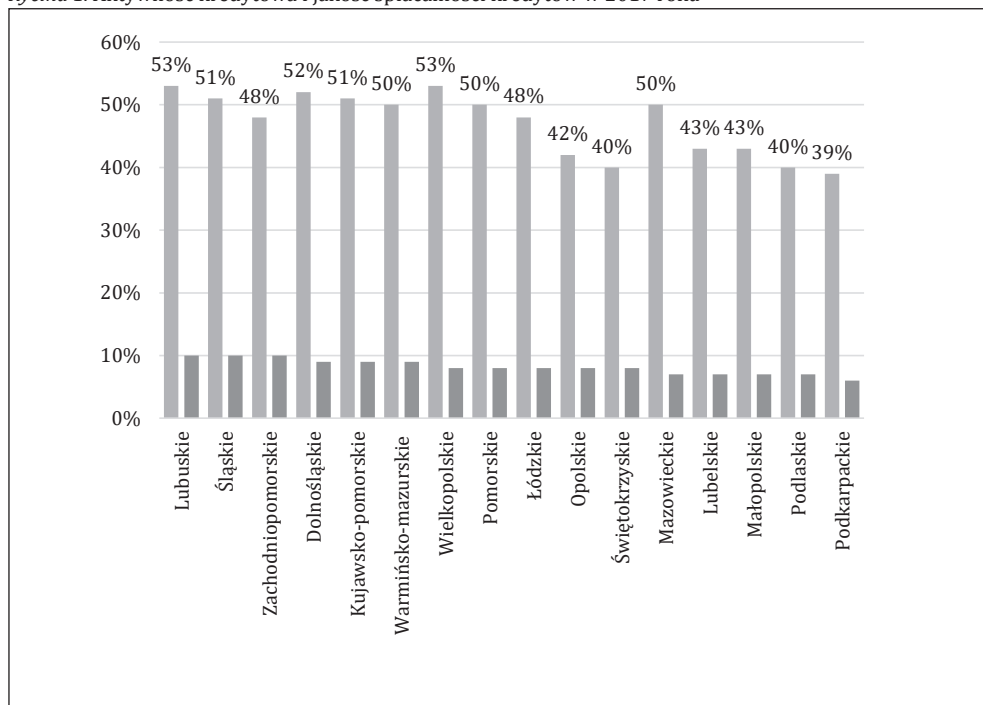
Tabela 1. Wskaźnik zaległego zadłużenia mierzony liczbą osób z zaległymi zobowiązaniami na 1000 dorosłych mieszkańców danego województwa

	IX 2012	XI 2013	IX 2014	XII 2015	XII 2016	XII 2017
Zachodniopomorskie	82	83	80	85	96	105
Lubuskie	74	76	74	85	96	105
Dolnośląskie	69	72	72	84	95	104
Kujawsko-Pomorskie	72	74	75	87	96	100
Warmińsko-Mazurskie	67	69	64	79	89	96
Śląskie	69	71	72	76	85	93
Pomorskie	69	72	73	77	85	92
Wielkopolskie	60	60	57	68	76	82
Łódzkie	62	65	62	67	75	81
Mazowieckie	53	55	56	58	66	73
Opolskie	47	49	48	56	66	72
Lubelskie	46	47	46	50	56	62
Świętokrzyskie	40	41	38	48	55	60
Podlaskie	39	41	40	44	51	55
Małopolskie	40	41	41	43	50	52
Podkarpackie	33	34	34	36	41	43

Źródło: opracowanie własne na podstawie raportów InfoDług z lat 2012–2017

Województwo podkarpackie nie ma sobie podobnych i wyraźnie wyróżnia się na tle pozostałych województw. Od najbliższego mu województwa małopolskiego,

Rycina 1. Aktywność kredytowa i jakość spłacalności kredytów w 2017 roku

Źródło: *InfoDług...* (2018: 20)

ze wskaźnikiem niesolidności płatniczej wynoszącym 52, dzieli go aż 20-procentowa różnica. Natomiast województwo zachodniopomorskie ma wynik taki sam lub bardzo zbliżony do aż trzech województw: lubuskiego, dolnośląskiego i kujawsko-pomorskiego. Na tej podstawie można zauważyć, że podobne tendencje występują na obszarach położonych geograficznie blisko siebie i wykraczają poza granice województw.

Z zaległym zadłużeniem związana jest aktywność kredytowa. Więcej mieszkańców Polski Zachodniej, aniżeli Polski Wschodniej korzysta z kredytów (zob. rycina 1). Regiony, gdzie zaległe zadłużenie ma najwyższy poziom, są z reguły tymi z najwyższą aktywnością kredytową. Wyjątkiem jest województwo zachodniopomorskie, gdzie odsetek niesolidnych dłużników jest wysoki, a kredyty posiada względnie mało mieszkańców (48%) – poniżej średniej w Polsce (51,5%). Natomiast w Wielkopolsce jest odwrotnie. Ukredytowanie mieszkańców, podobnie jak w województwie lubuskim, jest najwyższe w kraju (53%), a problemy ze spłatą zobowiązań mają 82 osoby na 1000, czyli niewiele powyżej średniej (79,7). Mogłoby to stanowić potwierdzenie tezy, iż przyczyny problemów finansowych gospodarstw domowych mają głównie charakter pozakredytowy.

PRZYCZYNY GOSPODARCZE (STRUKTURALNE)

Zaległe zadłużenie mieszkańców Polski Zachodniej jest konsekwencją cech strukturalnych gospodarki tego regionu, wyniesionych z okresu PRL-u, które „odbiły się” w procesach transformacji po 1989 roku. Do najistotniejszych cech należy stopień upaństwowienia produkcji rolnej. Na terenie obecnego województwa zachodniopomorskiego

było wiele państwowych gospodarstw rolnych (PGR). W niektórych dawnych województwach, takich jak szczecińskie, koszalińskie, słupskie, gdańskie i elbląskie, należała do nich ziemia zajmowała ponad 50% powierzchni wszystkich znajdujących się tam użytków rolnych (Czubkowska, 2019). W latach osiemdziesiątych do pegeerów należało ok. 4,5 mln ha gruntu i pracowało w nich blisko pół miliona ludzi. Wraz z rodzinami pracownicy PGR-ów stanowili wielką, ponadmilionową populację.

Konsekwencje upadku PGR-ów najdotkliwiej dotknęły Polskę Zachodnią i Północną, gdzie było ich najwięcej – w 1946 roku obszary te skupiały 75% ich ogólnej liczby (Czapiewska, 2012). Na terenach tych restrukturyzacja i prywatyzacja gospodarstw państwowych w największym stopniu wpłynęła na sytuację ekonomiczną i społeczną ludności. Spowodowała ona drastyczne obniżenie poziomu życia mieszkańców.

Upadek państwowych gospodarstw rolnych był bezpośrednią przyczyną problemów finansowych mieszkańców regionów, gdzie były one głównym pracodawcą. W wyniku ustawowej ich likwidacji w 1991 roku zatrudnieni w nich pracownicy z dnia na dzień zostali pozbawieni dochodów (Suliborski, Kujawiak, 2017). Państwo nie zapewniło im żadnej osłony socjalnej, odpraw, jak na przykład górnikom. Ludzie ci znaleźli się w beznadziejnej sytuacji ze względu na brak możliwości znalezienia alternatywnego zatrudnienia (Sepioło, 2019). Mając bardzo niskie kwalifikacje zawodowe, mieszkając daleko od ośrodków przemysłowych i nie mając prywatnych środków transportu, zostali skazani na biedę. W takich warunkach przestali płacić rachunki i na trwałe popadli w długi.

Upadek PGR-ów pociągnął za sobą całą gamę problemów w regionach, w których były one jedynymi pracodawcami. Po restrukturyzacji nowi właściciele ograniczyli znacznie zatrudnienie. Tym, którzy nie płacili rachunków, odłączali prąd, wodę, a ci, przyzwyczajeni, że PGR wszystko organizuje, nie umieli sobie poradzić w nowej rzeczywistości. Do dziś na terenach popegeerowskich poziom bezrobocia i wykluczenia społecznego jest najwyższy w Polsce.

W województwie zachodniopomorskim leży gmina Ostrowice, która osiągnęła rekordowy w skali kraju dług – na koniec 2017 roku wyniósł on 47 mln zł (18 602 zł *per capita*) (*Zadłużenie...*, 2019). Dług był tak duży, że gmina stała się bankrutem i od stycznia 2019 przestała istnieć. Przyczyn jest wiele, ale jedna z najważniejszych to upadek PGR-ów. Prawie nikt w gminie nie odprowadzał podatku gruntowego. Władze gminy zaciągały więc kredyty tam, gdzie mogły, także w przedsiębiorstwach pożyczkowych. W gminie Ostrowice w Bolegorzynie znajduje się jedyne w Polsce muzeum PGR-u.

Na zaległe zadłużenie nie mają wpływu dochody mieszkańców. Polska Zachodnia jest bardziej zamożna, aniżeli Polska Wschodnia (Kuśmierczyk, 2011: 82), więc teoretycznie powinna mieć mniejsze problemy z terminowym regulowaniem zobowiązań, a tak nie jest. Polska Zachodnia zaliczana jest pod względem dochodowym do Polski „B” (PKB *per capita* wynosi powyżej 80% średniej krajowej), a Polska Wschodnia do Polski „C” (dochód poniżej 80% średniej krajowej), gdzie Polskę „A” stanowią duże metropolie (PKB *per capita* powyżej 100% średniej krajowej). PKB *per capita*, wyprodukowania oraz dochody rozporządzalne w Polsce Zachodniej są wyższe, aniżeli w Polsce Wschodniej. Pod względem dochodowym województwo podkarpackie jest jednym z najbiedniejszych województw (nominalny PKB *per capita* w 2008 roku wyniósł tylko 69% średniej krajowej), natomiast w województwie zachodniopomorskim 90,7%

(Choroś-Mrozowska, Clowes, 2012: 34). Jest to kolejny dowód przeczący tezie, że bogaci lepiej spłacają długi niż biedni.

W województwie podkarpackim jest najmniej podmiotów gospodarczych, a w województwie zachodniopomorskim najwięcej spośród wszystkich województw. Stopień polaryzacji dochodów mieszkańców obu województw jest skrajnie odmienny. Zróżnicowanie dochodowe ludności Podkarpacia jest niskie, a Zachodniego Pomorza wysokie. W zachodniopomorskim jest najwyższy (5.1), a w podkarpackim najniższy (4.1) wskaźnik zróżnicowania kwintalowego (Polak, 2016: 76).

Podkarpacie z jednej strony cechuje mało nowoczesna struktura gospodarki, niskie dochody mieszkańców, duże bezrobocie, jedne z najmniej korzystnych w Polsce warunków mieszkaniowych, relatywnie mała liczba podmiotów gospodarczych, jak również przedszkoli, niskie nakłady na polityki publiczne. Z drugiej strony ludność zamieszkująca to województwo wyróżnia największa długość życia, najniższa umieralność na choroby nowotworowe, najmniejsza liczba przestępstw i rozwodów, duże poczucie spójności i więzi społecznych, wysokie poczucie bezpieczeństwa i małe zróżnicowanie dochodowe mieszkańców. Na tej podstawie można stwierdzić, że mieszkańcy Polski Wschodniej otrzymują premię za konserwatyzm.

PRZYCZYNY KULTUROWE

Ludność popegeerowska była szczególnie nieprzygotowana do radzenia sobie w kapitalistycznej rzeczywistości w Polsce po 1989 roku. Jak wiemy, brakiem przygotowania dotknięte są szczególnie grupy społeczne słabo wykształcone, do których należą dawni pracownicy pegeerów i ich rodziny. Nie można tutaj liczyć na nawyki wyniesione z domu. Stąd też prawie 30 lat po likwidacji pegeerów dzieci popełniają te same błędy co ich rodzice. W tym środowisku bieda jest dziedziczona i przechodzi z pokolenia na pokolenie. Dobór pracowników w PGR-ach był szczególnie negatywny. W pierwszej połowie lat pięćdziesiątych XX wieku do pracy w państwowych gospodarstwach rolnych kierowano głównie przesiedleńców z kresów oraz przymusowo na „rehabilitację przez pracę” tzw. margines społeczny. Środowisko PGR-owskie postrzegane było jako najbardziej upośledzone społecznie i kulturowo, a pracownicy zajmowali najniższe miejsce w hierarchii zawodów.

Dyscyplinujący wpływ na zachowania płatnicze mają sankcje społeczne ze strony otoczenia. Mieszkańcy Polski Wschodniej tworzą mniej anonimowe społeczności niż mieszkańcy Polski Zachodniej. W społecznościach nieanonimowych w dyscyplinujący sposób działa opinia członków wspólnoty: rodziny, sąsiadów. Dezaprobata i ostracyzm okazywane osobom niedotrzymującym słowa czy nieregulującym w terminie zobowiązań są silnym środkiem nacisku na nierzetelnych dłużników. Sprawdzają się one jako skuteczne zabezpieczenie spłaty kredytu w społecznościach ubogich, w których brak finansowego zabezpieczenia pozbawiałby ludzi dostępu do kredytu. Okazuje się, że biedni nie spłacają kredytów gorzej od bogatych – stąd też sukces Grameen Bank założonego przez Muhammada Yunusa. Nacisk otoczenia wykorzystują firmy windykacyjne w Polsce, wywołując społeczną presję, często poprzez działania niezgodne z prawem.

Anonimowości sprzyja urbanizacja. Stopień urbanizacji w Polsce Zachodniej jest wyższy niż w Polsce Wschodniej. W 2013 roku w województwie podkarpackim wyniósł 41,25% (najmniej spośród wszystkich województw), a w zachodniopomorskim 68,63%, przy średniej 61% dla całego kraju (*Wskaźnik...*, 2019).

Wschód Polski jest bardziej konserwatywny, a Zachód nowocześniejszy. Na Wschodzie występuje silne przywiązanie do tradycyjnych wartości, które widoczne jest m.in. w stosunku do oszczędzania i pożyczania. Kultura oszczędzania jest silna i opiera się kulturze pożyczania. Na Zachodzie szybciej postępuje implementacja współczesnych cywilizacyjnych trendów (np. konsumpcjonizmu) niż na Wschodzie. Mieszkańcy Podkarpacia w razie potrzeby pożyczają u rodziny, sąsiadów, księdza. W tradycyjnej strukturze społecznej można liczyć przede wszystkim na pomoc rodziny, a potrzeby pożyczkowe załatwia się za pomocą pożyczek prywatnych.

Zachowania finansowe kształtują postawy wytworzone przez relację z miejscem zamieszkania, oparte na własności. Własność skłania do odpowiedzialności i rozwagi. Ludność Zachodniego Pomorza jest ludnością napływową po II wojnie światowej, niezwiązaną od pokoleń z tym miejscem. Przez lata ludzie tam żyjący czuli się lokatorami – nie byli na swoich, nie byli właścicielami ziemi, którą zajmowali (Michałek, 2013). Tworząc pracownicze, jednopokoleniowe gospodarstwa domowe, nie mogli korzystać z pomocy i dorobku wcześniejszego pokolenia. W ten sposób stali się bardziej podatni na wahania gospodarcze.

Na Podkarpaciu i w Małopolsce więź z miejscem jest silna i budowana od pokoleń. Potwierdzeniem tej tezy mogą być dane, z których wynika, iż najwięcej kredytów ze wszystkich województw mieszkańcy Podkarpacia wydają na remont mieszkania i jest to główny cel zaciągania pożyczek i kredytów (46,2%) (Czapiński, Panek, 2009). Podkarpacie bywa też uważane za najbardziej zadbane region Polski. Gospodarstwa domowe tworzą rodziny wielopokoleniowe, żyjące w tym samym miejscu od dawna. Ludzie nie zadłużają się tak często, ponieważ nie muszą. Tworząc wielopokoleniowe gospodarstwa domowe, są bardziej odporni na wahania finansowe – utrata (spadek) dochodów jednego z członków rodziny nie prowadzi do ruiny gospodarstwa domowego, jest łagodzona dochodem innego członka.

ZAKOŃCZENIE

Zaległe zobowiązania finansowe Polaków są wynikiem splotu czynników, głównie o charakterze gospodarczym (strukturalnym) i kulturowym. Czynniki gospodarcze odgrywają dominującą rolę i oddziałują na uwarunkowania kulturowe. Charakter produkcji na danym obszarze decyduje o średnim wieku, poziomie wykształcenia, wysokości dochodów i zachowaniach finansowych mieszkańców. Zaległe zadłużenie w Zachodniej Polsce nie wynika głównie z lekkomyślności i rozpasanej konsumpcji. Jest rezultatem zmian systemowych (likwidacji pegeerów) na początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku, które postawiły wielu ludzi w bardzo trudnej sytuacji materialnej. Transformacja ustrojowa pozbawiła tych ludzi miejsc pracy, ale także godności.

Sąsiedztwo rozwiniętych Niemiec ma również wpływ na zachowania finansowe w Zachodniej Polsce. Podnosi aspiracje konsumpcyjne i skłania do zaciągania zobowiązań. Wschód Polski korzysta z rozwiniętych relacji społecznych i opiera się naporowi kultury konsumpcjonizmu. Nie jest poddany też tak silnej presji doganiania Zachodu ze względu na sąsiedztwo biednej Ukrainy. Podsumowując, można stwierdzić, że analiza przyczyn zróżnicowania zaległości finansowych Polaków w układzie przestrzennym pokazała istnienie istotnych różnic między Polską Wschodnią a Zachodnią.

Literatura References

- Bauman, Z. (2009). *Konsumowanie życia*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Choroś-Mrozowska, D., Clowes, D. (2012). Regionalne zróżnicowanie PKB i dochodów ludności w Polsce. Podstawowe relacje i uwarunkowania. W: B. Szopa (red.). *Wokół zagadnień ubóstwa i bogactwa*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie.
- Czapiewska, G. (2012). *Ekonomiczno-społeczne skutki restrukturyzacji PGR na Pomorzu Środkowym*. Słupsk: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pomorskiej w Słupsku.
- Czapiński, J., Panek, T. (2009). *Diagnoza społeczna 2009. Warunki i jakość życia Polaków*. Warszawa: Rada Monitoringu Społecznego.
- Czubkowska, S. (2019, 15 stycznia). *60 lat temu powstały pierwsze PGR-y*. Pozyskano z <https://wiadomosci.dziennik.pl/wydarzenia/artykuly/138263,60-lat-temu-powstaly-pierwsze-pgr-y.html>
- InfoDług. Ogólnopolski raport o zaległym zadłużeniu i klientach podwyższonego ryzyka*. 21 edycja. (2012). BIG InfoMonitor.
- InfoDług. Ogólnopolski raport o zaległym zadłużeniu i niesolidnych dłużnikach*. 34 edycja (2018). BIG InfoMonitor.
- Kisiel, M. (2019, 10 stycznia). *Antylichwa 2.0 ma już 2 lata, a prawo wciąż dziurawe*. Pozyskano z <https://www.bankier.pl/wiadomosc/Antylichwa-2-0-ma-juz-dwa-lata-a-prawo-wciaz-dziurawe-7576474.html>.
- Kuśmierczyk, K. (2011). Ekonomiczne i demograficzne uwarunkowania konsumpcji w regionach. W: A. Kusińska (red.). *Konsumpcja a rozwój społeczno-gospodarczy regionów w Polsce*. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Michałek, M. (2013). Przemiany polskiej wsi w latach 1918–1989. *Klio*, 26, 55–80.
- Nowak, P. (2018a). Ocena zdolności kredytowej jako narzędzie ochrony konsumenta. W: M. Jagielska, K. Podgórski, E. Sługocka-Krupa, M. Fras (red.). *Prawa konsumenta w teorii i praktyce*. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck, 199–210.
- Nowak, P. (2018b). Udział biur informacji gospodarczej w systemie wymiany informacji o zobowiązaniach finansowych dłużników. *Przedsiębiorczość-Edukacja*, 14, 221–233.
- Opolski, K., Gemzik-Salwach, A. (2016). Perspektywy finansowe i wiarygodność kredytowa gospodarstw domowych w kontekście programu „Rodzina 500+” (Propozycja metody kalkulacji finansowej na przykładzie województwa podkarpackiego). *Bezpieczny Bank*, 2(63), 90–118.
- Polak, E. (2016). Jakość życia w polskich województwach – analiza porównawcza wybranych regionów. *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, 48, 66–89.
- Raport o sytuacji banków w 2017 roku* (2018). Warszawa: Urząd Komisji Nadzoru Finansowego.
- Rząd przyjął plan finansowy na lata 2017–2020 – prognoza spadku bezrobocia i wzrostu płac*. (2019, 15 stycznia). Pozyskano z <https://www.bankier.pl/wiadomosc/Rzad-przyjal-plan-finansowy-na-lata-2017-20-prognoza-spadku-bezrobocia-i-wzrostu-plac-3684142.html>.
- Sepiolo, M (2019, 10 stycznia). *Ostatnie tchnienie PGR-u*. Pozyskano z <http://weekend.gazeta.pl/weekend/1,152121,23349338,ostatnie-tchnienie-pgr-u-mlodzi-ktorzy-tu-zostali-nadal.html>
- Suliborski, A., Kujawiak, A. (2017). Transformacja Państwowych Gospodarstw Rolnych Sarnów i Bełdów w województwie łódzkim w prywatne przedsiębiorstwa. Konsekwencje społeczne. *Acta Universitatis Lodzensis*, 29, 5–26.
- Szarfenberg, R. (2019, 10 stycznia). *Wpływ świadczenia wychowawczego (500+) na ubóstwo ogółem i ubóstwo dzieci na podstawie mikrostymulacji*. Pozyskano z <http://rszarf.ips.uw.edu.pl/pdf/wpływ500+.pdf>.
- Szpringer, W. (2009). *Społeczna odpowiedzialność banków. Między ochroną konsumenta a ochroną socjalną*. Warszawa: Wolters Kluwer.
- Wróbel, M., Stach, D. (2014). Odpowiedzialność w zaciąganiu zobowiązań finansowych wyzwaniem dla współczesnych konsumentów i przedsiębiorców. *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanistycznej Zarządzanie*, 2, 307–320.
- Wskaźnik urbanizacji w Polsce* (2019, 10 stycznia). Pozyskano z <https://www.rozmiar.com/wskaznik-urbanizacji-w-polsce.php>

Zadłużenie na mieszkańca w gminach (2019, 15 stycznia). Pozyskano z <http://samorzad.pap.pl/depesze/redakcyjne.praca.aktwy/184197/Zadluzenie-na-mieszkanca-w-gminach-1-250>

Paweł Nowak, dr, Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie, Wydział Politologii, Katedra Ekonomii i Polityki Gospodarczej. Doktor nauk prawnych, ekonomista, adiunkt w Katedrze Ekonomii i Polityki Gospodarczej na Wydziale Politologii Uniwersytetu Pedagogicznego im. KEN w Krakowie. Zainteresowania naukowe: mikro- i makroekonomia bezpieczeństwo obrotu gospodarczego, ochrona konsumenta. Autor publikacji naukowych z zakresu ekonomii, prawa i finansów.

Paweł Nowak, PhD, Pedagogical University of Krakow, Faculty of Political Sciences, Department of Economics and Economic Policy. Economist and assistant professor in the Department of Economics and Economic Policy at the Faculty of Political Sciences of the Pedagogical University of Krakow. His main research interests include economy, safety of transaction and consumer protection. He is an author of numerous articles on economics, law and finance.

ORCID: 0000-0002-8160-242X

Adres/address:

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie
Wydział Politologii
Katedra Ekonomii i Polityki Gospodarczej
ul. Podchorążych 2, 30-084 Kraków, Polska
e-mail: pawel.nowak@up.krakow.pl